

The Model of Decision Making on the Basis of Islamic Strategic Values

Muhammad Golchin Koohi *

Morteza Rezaei Soofi **

Lughman Keshavarz ***

Abstract

This study is aimed at attaining an exploratory model of strategic decision making based on the Islamic values through the use of a grounded theory. Reviewing and contemplating on the Holy Quran from the beginning to the end verse-by-verse, the researchers discovered the concepts of value and their role in decision making and completed them by referring to the related Hadiths. Then, 22 university professors and expert clerics were selected by theoretical sampling to take part in in-depth semi-structured interviews. Data analysis was continued in three stages of open, axial and selective coding, and interviews were sustained with experts up to theoretical saturation. The findings indicated that righteousness-orientation has a fundamental role in strategic value decision making. Furthermore, the dimensions of the model included contextualizing factors (commitment to values, world values, environment values, and inheritance values), influential factors (individual characteristics, strategic factors, asking God for assistance, and the circumstances), and preventive factors (anti-values and going to extremes) which interact with decision making and makes it take the right direction and lead to desirable outcomes such as the Beneficent God's favor and salvation in the present world and the world to come.

Keywords: *strategic decision making, Islamic values, righteous- oriented.*

---

* PhD candidate of physical education, Payam Noor University, Tehran, Iran
titigolchin@yahoo.com

** Associate professor of physical education, Payam Noor University, Tehran, Iran.
morrsoofi@yahoo.com

*** Full professor at the Department of Physical Education, Payam Noor University, Tehran,
Iran
keshavarzlog@yahoo.com

شاپا چاپی: ۶۹۸۰ - ۲۲۵۱
شاپا الکترونیکی: ۵۲۳۴ - ۲۶۴۵

نشریه علمی
«مدیریت اسلامی»

(زمستان ۱۳۹۸، سال ۲۷، شماره ۴: ۱۰۵ - ۷۹)

الگوی تصمیم‌گیری مبتنی بر ارزشهای راهبردی اسلامی

محمد گلچین کوهی *

مرتضی رضایی صوفی **

لقمان کشاورز ***

دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۱۲/۱۳

پذیرش نهایی: ۱۳۹۸/۰۹/۱۸

چکیده

این پژوهش به دنبال دستیابی به الگوی اکتشافی از تصمیم‌گیری راهبردی بر مبنای ارزشهای اسلامی با استفاده از روش داده‌بنیاد بود. ابتدا با بررسی و تدبر آیه به آیه از ابتدا تا انتهای قرآن مفاهیم ارزشی و نقش آنها در تصمیم‌گیری جمع‌آوری، و با توجه به احادیث مرتبط تکمیل شد. سپس به روش نمونه‌گیری نظری ۲۲ نفر از استادان دانشگاه و روحانیان خبره انتخاب شدند و از آنها مصاحبه نیمه‌ساختاریافته عمیق به عمل آمد. تحلیل داده‌ها به صورت مستمر و در سه مرحله شناسه‌گذاری باز، محوری و انتخابی انجام شد و مصاحبه با متخصصان تا رسیدن به اشباع نظری ادامه یافت. یافته‌های پژوهش نشان داد حق‌مداری در تصمیم‌گیری راهبردی ارزشی نقش محوری دارد. همچنین ابعاد الگو شامل عوامل زمینه‌ساز (التزام به ارزشها، ارزشهای دنیا، محیط، وراثت)، عوامل مؤثر (ویژگیهای فردی، عوامل راهبردی، استعانت از خدا و شرایط) و عوامل بازدارنده (ضد ارزشها و افراط و تفریط) است که بر کنش متقابل یا فرایند تصمیم‌گیری راهبردی حق‌مدار تأثیر می‌گذارد و باعث می‌شود تصمیم در جهت صحیح خود قرار گیرد و به نتایج مطلوب مانند رضای خداوند منان و نتایج دنیوی و اخروی منتهی شوند.

کلیدواژه‌ها: تصمیم‌گیری راهبردی، ارزشهای اسلامی، حق‌مداری

titigolchin@yahoo.com

morrsoofi@yahoo.com

keshavarzlog@yahoo.com

* دانشجوی دکتری تربیت بدنی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

** دانشیار گروه تربیت بدنی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

*** استاد گروه تربیت بدنی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

مقدمه

یکی از عواملی که در مدیریت، جایگاه ویژه‌ای دارد و در تمامی وظایف و رفتار مدیر قابل مشاهده است، تصمیم‌گیری بویژه جنبه راهبردی آن است؛ لذا تصمیم‌گیری را جوهر تمامی فعالیت‌های مدیر دانسته‌اند که در تمامی رفتار و اعمال مدیریت جزء اصلی و رکن اساسی است (الوانی، ۱۳۸۶: ۱۹۹).

هدف مدیر در غرب، رسیدن به منفعت، بهره‌وری و اهداف سازمان تولیدی یا خدماتی است. مدیریت در جوامع غربی به ارزشهای انسانی در حد توجه به محصول مدیریت مانند افزایش سود، قدرت رقابت، کیفیت محصول و سهم بازار عنایت دارد. در نظام ارزشی اسلام، هدف مدیر رشد و تعالی انسان و سازمان در راستای رضای الهی و رسیدن به کمال و قرب الی‌الله است (فروزنده دهکردی و جوکار، ۱۳۸۶: ۵۳ و ۵۲). بنابراین وجه تمایز اسلامی بودن مدیریت، متکی بودن آن بر پایه اصول وحی (حق‌محوری، آخرتگرایی، عدالت‌طلبی، معنویت‌طلبی، صداقتگرایی، خدامحوری و وحی‌گرایی) بیان شده توسط خداوند متعال و پیامبر (ص) است و الحادی بودن مدیریت غربی براساس فاشیسم، لیبرالیسم، منفعت‌گرایی و سودپرستی است (علی‌احمدی و علی‌احمدی، ۱۳۸۳: ۴۳).

در جامعه اسلامی به نوعی از مدیریت و تصمیم‌گیری نیاز است که با ارزشهای انسانی، دینی و مبانی اخلاقی آن پیوستگی داشته باشد و آرمانهای اسلامی را مورد توجه و عنایت قرار دهد (فروزنده دهکردی و ملائی، ۱۳۸۸: ۱۶۷)؛ به عبارت دیگر در مدیریت چنین جامعه‌ای تصمیمات باید بر اساس دستور خداوند منان در جنبه‌های مختلف فردی، اجتماعی، سیاسی و... گرفته شود. با نگاهی گذرا بر منابع اسلامی اعم از قرآن و احادیث، موارد فراوانی در قالب دستور مشاهده می‌شود که جنبه اوامر و نواهی برای انسان دارد؛ اما به نظر می‌رسد چگونگی به کار بستن این دستورها در مدیریت مبحثی است که به تبیین و پژوهش بسیار نیاز دارد. زمانی که مدیر مسلمان در کار خود با مسئله‌ای روبه‌رو می‌شود و یا در وضعیت تصمیم‌گیری برای آینده قرار می‌گیرد، باید مشخص شود که هدف او چیست و به دنبال چه ارزشی است. هم‌چنین پس از تعیین گزینه‌ها و در انتخاب آنها چگونه باید عمل و از چه معیاری استفاده کند که مطابق دستور اسلام باشد. بر همین اساس، مدیریت و حکمرانی در اسلام از اهمیت زیادی برخوردار است. امام صادق (علیه‌السلام) از

پدران بزرگوارش روایت فرمود که پیامبر اکرم (صلی‌الله علیه و آله) در حدیث مناهی فرموده است: "آگاه باشید که هر کس، کارگزاری گروهی را به عهده گیرد در روز قیامت با دستانی به گردن زنجیرشده می‌آید؛ پس اگر در بین آن گروه به دستور خدا قیام کرده باشد خداوند او را آزاد می‌سازد، ولی اگر به ستم رفتار کرده باشد در آتش جهنم افکنده می‌شود و بد بازداشتگاهی است" (شیخ حر عاملی، ۱۳۸۶: ۵۰)؛ لذا مدیری که بدون اطلاع از معیارها، ارزشها و شیوه تصمیم‌گیری اسلامی پا به عرصه مدیریت بگذارد در خطر بزرگی وارد شده است که می‌تواند پیامدهای دنیوی و اخروی بسیار بزرگی برای او و جامعه به‌همراه داشته باشد. ازطرفی تصمیمات راهبردی از اهمیت زیادی برخوردار است؛ چراکه برگرفته از مأموریت سازمان و در جهت چشم‌انداز خواهد بود و تأثیر آن بر سازمان و حتی جامعه بسیار زیاد و طولانی است (رحمان سرشت و محمدی نسب، ۱۳۸۹: ۱۳ و ۱۲). مسئله اصلی این پژوهش بررسی ابعاد و اجزای اثرگذار و دخیل در تصمیم‌گیری راهبردی بر اساس ارزشهای اسلام و چگونگی تعامل آنها با هم در قالب یک الگو است.

ادبیات و پیشینه تحقیق

نیکلاس^۱ (۲۰۱۰) تصمیم‌گیری راهبردی را پیچیده، پیش‌بینی‌نشده، بدون ساختار و دارای تأثیرات بلندمدت می‌داند (شخصیان، ۱۳۹۴: ۱۰). این نوع تصمیم بر شیوه‌ای تأثیر دارد که تصمیمات دیگر در سطوح پایین‌تر سازمان گرفته می‌شود و معمولاً پیامدهای عمده چندوظیفه‌ای یا چندکسب‌وکاری دارد و تصمیماتی هماهنگ‌کننده است. علاوه بر عوامل محیطی و نگرشها و باورهای مدیر، عواملی مانند ارزشها، خواسته‌ها و هدفها و توقعات اشخاص حقوقی و حقیقی که می‌توانند از درون و بیرون بر سازمان اعمال نفوذ کنند نیز این نوع تصمیمات را تحت تأثیر قرار می‌دهند (رحمان سرشت و محمدی نسب، ۱۳۸۹: ۱۳).

ازطرفی در پارادیمها یا مکتبهای فکری مختلف علم مدیریت با توجه به انتظاراتی که از مدیر می‌رود الگوهای گوناگونی برای تصمیم‌گیری ارائه شده است؛ مانند الگوی تصمیم‌گیری عقلایی، عقلانیت محدود، توجه به شهود در تصمیم‌گیری، تصمیم‌گیری ارزشی، توجه به اخلاق در

1. Nikolas, J, B.

تصمیم‌گیری و هم‌چنین لزوم و چگونگی تأثیر عقاید دینی و ایمان فردی بر تصمیم‌گیری که مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است (شخصیان، ۱۳۹۴: ۳۱-۲۶). در این راستا برخی از پژوهشگران در مورد نقش عقاید دینی در تصمیم‌گیری به تحقیق پرداخته (وسکانسلاس^۱، ۲۰۰۹؛ فرناندو و جکسون^۲، ۲۰۰۶؛ شوکان^۳، ۲۰۱۰ و فیس^۴، ۲۰۱۲) و داشتن عقاید دینی را عاملی تأثیرگذار بر کیفیت تصمیمات دانسته‌اند؛ به‌طور مثال شوکان معتقد است زمانی که معنویت به کمک عقلانیت بیاید، تصمیمات از حد عقلانیت محدود سایمون فراتر می‌رود و با اتصال معنوی به خالق یکتا به تصمیم صحیح تبدیل می‌شود (فرناندو، ۲۰۰۵: ۱۴)؛ این در حالی است که امروزه در دنیا شاهد تغییر رویکرد بسیار مهم در ادبیات مدیریت راهبردی سازمانها هستیم. سازمانهای بزرگ دنیا به‌جای اینکه برای خود اهدافی را تعیین کنند و به‌دنبال تدوین راهبردهایی برای رسیدن به آن باشند، ارزشهایی را برای سازمان خود تعریف می‌کنند و مأموریت سازمان را اجرای آن ارزشها در سازمان قرار می‌دهند (تولایی، ۱۳۸۶: ۵۵). چنین رویکردی، یعنی مدیریت و تصمیم‌گیری در تمام ابعاد بر اساس ارزشها، باورها، اعتقادات حاکم بر مدیران و جامعه یا بر اساس نظام ارزشی فرد و جامعه است که به آن مدیریت ارزشی گویند (علی‌احمدی و علی‌احمدی، ۱۳۸۳: ۴۰).

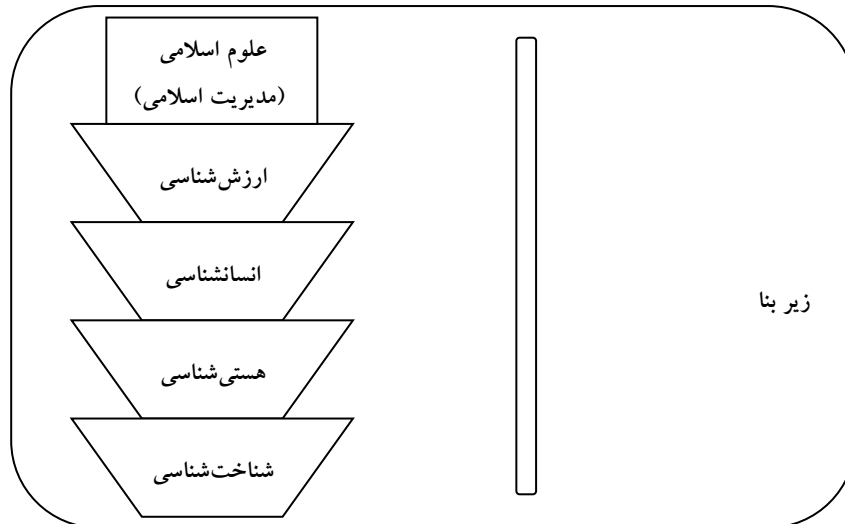
نقش ارزشها در تصمیم‌گیری راهبردی در تفکرات کینی^۵ و در قالب تفکر ارزشی^۶ نمود پیدا می‌کند. تفکر ارزشی پارادایم تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی است که با تفکر راهبردی رابطه تنگاتنگی دارد و به تقویت آن کمک می‌کند. در تفکر ارزشی بر این نکته تأکید می‌شود که در هر موقعیت تصمیم‌گیری، ارزشها اهمیت بنیادی دارد و هدف آن تحقق ارزشها است. تفکر ارزشی اساساً از دو فعالیت تشکیل می‌شود: نخست درباره چستی خواسته‌های تصمیم‌گیری، و سپس چگونگی تحقق آنها. فرایند تصمیم‌گیری در تفکر ارزشی مراحل دارد که عبارت است از: ۱. تشخیص مسئله تصمیم ۲. تعیین ارزشها ۳. ابداع گزینه‌ها ۴. ارزیابی گزینه‌ها ۵. انتخاب یک گزینه. در این فرایند ارزشها بر گزینه‌ها مقدم است. پس از شناسایی مسئله تصمیم، مهمترین فعالیت تشخیص کامل ارزشهاست (کینی، ۱۳۸۱: ۷۰).

1. Vasconcelos, A ,F
2. Fernando, M. Jackson, B
3. Shakun, M, F
4. Phipps, K, A
5. Ralph L. Keeney
6. Value-Focused Thinking

هم‌چنین یکی از مباحث مهم در حیطه مدیریت راهبردی، هدایت تفکر راهبردی است. در این راستا برای هدایت همه تصمیم‌ها ابتدا باید ارزشهای راهبردی تعیین شود. ارزشهای راهبردی به تصمیم‌گیرنده نشان می‌دهد که فرصتهای تصمیم‌بالمقوه اثربخش را کی و کجا بیابد (کینی، ۱۳۸۱: ۷۰). بر اساس این ارزشها است که بیانیه‌های سه‌گانه (جهت‌ساز) تنظیم می‌شود و بر مبنای آن شبکه‌سازی ارزشها و اهداف یعنی تبدیل ارزشهای راهبردی به ارزشها و اهداف میانی و عملیاتی صورت می‌پذیرد و هرگونه تصمیم‌گیری بر مبنای آن انجام خواهد شد (مبینی دهکردی و ربانی، ۱۳۹۱: ۹۶).

جایگاه مدیریت و تصمیم‌گیری در نظام ارزشی اسلام

نظام ارزشی اسلام بر مبنای یک دسته مفروضات بنیادین استوار است. مفروضات بنیادین در واقع سلسله مباحث وابسته به هم و زیربنایی است که به‌طور کلی علوم اسلامی و به‌طور خاص مدیریت اسلامی بر پایه آن بنا می‌شود؛ به این صورت که نظام ارزشی اسلام مبتنی بر فهم و درک انسانشناسی اسلام و آن نیز بر درک هستی‌شناسی اسلام استوار است. درک هستی‌شناسی نیز به معرفت‌شناسی اسلامی وابسته است؛ لذا برای درک و پژوهش در مسائل مدیریت اسلامی به شناخت مفهوم ارزشها و نظام ارزشی اسلام نیاز است. این رابطه از راه تأثیر این نظام در رفتاری چون تعیین هدف، تصمیم‌گیری، راهبرد، خط‌مشی‌ها، سیاستها و روشهای اجرایی و برنامه عملیاتی و... ظاهر می‌شود (توکلی، ۱۳۹۱: ۱۱۱).

شکل ۱. رابطه مفروضات بنیادین با مدیریت اسلامی (نجاری، ۱۳۹۱: ۳۲)

به‌علاوه در نظام ارزشی و اخلاقی اسلام، ارزش‌گذاری رفتار انسان بر سه پایه استوار است:

۱. انگیزه عمل (حسن فاعلی) ۲. ذات عمل (حسن فعلی) ۳. آثار و پیامدهای عمل (جنبه غایی)؛

یعنی افعالی ارزشی است که سه شرط یادشده را با هم داشته باشد و با نبود هر یک از این سه ویژگی، عمل، غیر اخلاقی و یا ضد اخلاقی و ارزشی قلمداد می‌شود (رضوانی، ۱۳۹۲: ۱۰)؛ با وجود این در آیات قرآن و روایات اسلامی توصیه‌های بسیار زیادی در زمینه تصمیم‌گیری آمده است مثل مشورت، توکل^(۱)، داشتن تجربه و...؛ به‌طور مثال حضرت علی (ع) تجربه، عقلانیت و ایمان را از موارد مهم انتخاب مدیران و مورد نیاز در مدیریت عنوان می‌کنند^(۲). در این‌راستا پژوهشگران اسلامی در کشور به‌منظور تدوین الگوی تصمیم‌گیری با رویکرد اسلامی چندین تحقیق با روش‌های مختلف انجام داده‌اند. شخصیان در رساله دکتری خود برای طراحی الگوی تصمیم‌گیری با رویکرد اسلامی و بر اساس الگوی عقلانیت معنوی عنوان کرده است که در تفکر توحیدی اسلام، هر تصمیم صحیح دارای سیر تجلی از معرفت به عبودیت و از عبودیت به عدالت است که به تصمیم صحیح منجر می‌شود؛ به عبارت دیگر معرفت خداوند واحد، باعث عبودیت در فرد می‌شود و این عبودیت، او را به اطاعت و عدالت سوق خواهد داد که به تصمیم صحیح منتج، و این عمل باعث سیر تعالی او می‌شود (شخصیان، ۱۳۹۴: ۱۸۸).

در پژوهشی دیگر نقش توکل در تصمیم‌گیری مدیران با توجه به آموزه‌های قرآن بررسی شد. محققان دریافتند که توکل باعث جلب رضایت و یاری خداوند بویژه در وضعیت نبود اطمینان می‌شود و درهای رحمت الهی و امدادهای غیبی را نیز بر روی انسان باز می‌کند (اسماعیلی‌زاده و محدثی‌فر، ۱۳۹۲: ۲۹). در پژوهشی دیگر به‌منظور طراحی الگوی تصمیم‌گیری اخلاقی، خسروآبادی و رضایی‌منش (۱۳۹۴) برخی از مهمترین مؤلفه‌های تصمیم‌گیری استخراج‌شده از نهج‌البلاغه را التزام به حق، عدالت، حسن تدبیر، فهم و ادراک صحیح، محوریت منافع و مصالح عامه، صداقت و امانتداری عنوان کرده‌اند. در تحقیقی دیگر در بررسی تصمیم‌گیری با رویکرد اسلامی، پژوهشگران عوامل و توصیه‌های قرآن و روایات را در مورد تصمیم‌گیری در سه مرحله تصمیم‌گیری، اجرای آن و اتکال به خداوند متعال شناسایی کرده‌اند (موسوی کاشی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۰۶). هم‌چنین رازینی و عزیزی (۱۳۹۴) در پژوهشی داده‌بنیاد، مفهوم بصیرت را مؤلفه محوری در تصمیم‌گیری با رویکرد اسلامی شناسایی کردند. هم‌چنین عوامل مشورت، توکل، اخلاص و اعتدال‌گرایی عوامل مؤثر در تصمیم‌گیری اسلامی نشان داده شد. محققان در بخش نتایج تصمیم‌گیری، اثربخشی دنیوی و اخروی، عاقبت به خیری، قبول کارکنان، برائت ذمه و اطمینان‌بخشی را عنوان کرده‌اند. در پژوهشی دیگر رحمان‌سرشت و محمدی‌نسب به طراحی الگوی تصمیم‌گیری راهبردی با بهره‌گیری از روش تحقیق تاریخی و بررسی چند مورد تصمیم راهبردی بزرگان دین پرداخته‌اند. این عوامل در نهایت در قالب الگوی پتیگرو و در سه بعد عوامل زمینه‌ای، عوامل مربوط به تصمیم‌گیرنده و فرایند تصمیم‌گیری دسته‌بندی شد که آنها تحت تأثیر جهان‌بینی توحیدی و معارف اسلامی قرار گرفته‌اند (رحمان‌سرشت و محمدی‌نسب، ۱۳۸۹: ۲۱). سرانجام در بررسی تصمیم‌گیری بر اساس اخلاق اسلامی، علی‌اکبری و رضانی (۱۳۹۱) سیر مراتب اخلاق از خدامحوری، اخلاق فردی و اجتماعی را در تصمیم‌گیری اخلاقی تعیین‌کننده دانسته، ضمن اینکه عواملی را آفات اخلاقی معرفی کرده‌اند که بر تصمیمات اثر منفی می‌گذارد.

باتوجه به نقش تعیین‌کننده و پایه‌ای ارزشها در مدیریت اسلامی و تصمیم‌گیری، بررسی پژوهشها نشان می‌دهد که محققان در تدوین الگوهای تصمیم‌گیری با رویکرد اسلامی بیشتر به عوامل مؤثر و توصیه‌های مهم در تصمیم‌گیری در منابع اسلامی توجه کرده و تاکنون پژوهشی انجام نشده است که تصمیم‌ارزشی را از دیدگاه نظام ارزشی اسلامی بررسی کند؛ لذا هدف این پژوهش تدوین الگوی تصمیم‌گیری راهبردی ارزشی با رویکرد اسلامی برای مدیران است تا ضمن

روشن شدن مسائل اسلامی و مدیریتی تصمیم‌گیری، راهکاری برای آسان کردن این فرایند و حرکتی در جهت رضای خداوند متعال و اعتلای مدیریت اسلامی باشد؛ به این منظور باید ابتدا ارزشها از منابع اصلی اسلامی شناسایی شود؛ سپس با در نظر گرفتن نظام ارزشی اسلامی و توصیه‌های آیات قرآن و روایات الگوی تصمیم‌گیری راهبردی ارزشی استخراج شود.

روش پژوهش

یکی از رویکردهای مطالعاتی در گستره علوم انسانی اسلامی بویژه مدیریت اسلامی استفاده از روش امضایی یا تأییدی برای نظریات جدید علمی است. در این رویکرد تلاش می‌شود علوم جدید به تأیید دین برسد و اثبات شود که در دین هم چنین علمومی بوده است؛ به تعبیر دیگر با حذف مغایرتها، بین دین و علم مصالحه برقرار می‌شود (باقری، ۱۳۸۲: ۲۱۴). توصیه این است که از استفاده ابزاری از متون دینی برای تأیید و توجیه نظریه‌های بشری پیشگیری شود (سعیدی روشن، ۱۳۸۳: ۸۵). بر این اساس استفاده از روشهای پژوهشی که بتوان با آن نظریاتی مبتنی بر داده‌های خالص و اصیل اسلامی ارائه کرد بسیار ارزشمند است. با توجه به ظرفیتها و اهمیت حوزه علوم اسلامی، چنین رویکردی به پژوهشهای اسلامی می‌تواند در مدت کوتاهی به رویش نظریات مهم و اصیل در علوم انسانی اسلامی و به دنبال آن مدیریت اسلامی منجر شود؛ لذا با هدف رسیدن به یافته‌هایی مبتنی بر داده‌های اصیل اسلامی، این پژوهش به روش داده‌بنیاد انجام شده است که از بعد ماهیت، پژوهشی بنیادی، از بعد هدف، اکتشافی و از بعد نوع داده، کیفی به شمار می‌آید. پژوهشگران این روش را برای مطالعه متون دینی و کشف نظریه از آنها مناسب دانسته‌اند (مهرابی و همکاران، ۱۳۹۰: ۵؛ آذر، ۱۳۹۲: ۳۶) و تا کنون پژوهشهای زیادی در زمینه مطالعات اسلامی به این روش انجام شده است (فروزنده دهکردی و همکاران، ۱۳۹۴؛ خسروآبادی و رضایی‌منش، ۱۳۹۴؛ رازینی و عزیزی، ۱۳۹۴)؛ ضمن اینکه روش یادشده به روش تحقیق تدبیر مسئله‌محور در قرآن شباهت زیادی دارد (لطیفی، ۱۳۹۰: ۴۵). بر این اساس، این پژوهش با استفاده از روش نظام‌مند نسخه استراوس و کوربین^۱ با مطالعه قرآن و احادیث مرتبط با مفاهیم برخاسته از آیات، انجام شد. روش داده‌بنیاد در سه مرحله اصلی شناسه‌گذاری باز، شناسه‌گذاری محوری و شناسه‌گذاری

1. Strauss & Corbin

انتخابی انجام می‌شود. بر این اساس در مرحله شناسه‌گذاری باز به منظور شناخت ارزشها و چگونگی استفاده از آنها در تصمیم‌گیریها به بررسی و تدبر آیه به آیه از ابتدا تا انتهای قرآن پرداخته، و تمام مفاهیم ارزشی استخراج شد؛ سپس به منظور رسیدن صحیح و کامل به مفاهیم ارزشی در مورد تصمیم‌گیری به احادیث مرتبط مراجعه شد. این روایات بیشتر از کتابهای معتبر شیعی مانند اصول کافی، وسایل الشیعه، نهج البلاغه، غررالحکم و... استخراج شد تا یافته‌ها کاملتر شود. با مرور این مفاهیم، ارزشها و نقش آنها در تصمیم‌به‌دست آمد؛ سپس در مرحله شناسه‌گذاری محوری مقوله‌ها در زمینه‌های مقوله محوری، عوامل مؤثر، زمینه‌سازها، بازدارنده‌ها، نتایج و کنش متقابل دسته‌بندی شدند که در واقع مشخص‌کننده ابعاد تصمیم‌گیری ارزشی است و در مرحله شناسه‌گذاری انتخابی با در نظر گرفتن ویژگیهای راهبردی، الگوی تصمیم‌گیری راهبردی ارزشی اسلامی تبیین شد.

پس از پایان پذیرفتن این قسمت به منظور تکمیل و تأیید یافته‌ها از میان استادان دانشگاه و روحانیان سطح چهار، ۲۲ نفر به روش نمونه‌گیری نظری انتخاب شدند که با آنها مصاحبه نیمه‌ساختاریافته عمیق انجام شد. این استادان با تخصص‌های مختلف و مرتبط با ابعاد موضوع تحقیق، نظیر الهیات و معارف اسلامی، فقه و اصول، اخلاق اسلامی، مدیریت و مدیریت اسلامی و... بودند که به صورت هدفمند و در مواردی به صورت گلوله برفی انتخاب شدند، و علت انتخاب ۲۲ نفر، رسیدن به اشباع نظری بود که در جدول ذیل ویژگیهای متخصصان مشاهده می‌شود. در پایان الگوی تصمیم‌گیری راهبردی از مجموع مطالعه منابع اسلامی و مصاحبه به‌دست آمد.

جدول ۱. ویژگی استادان و خبرگان

ردیف	نام خانوادگی و منصب	تخصص
۱	آیت‌الله جوادی گیلانی	مدرس حوزه
۲	حجت‌الاسلام زمانی	دکترای معارف اسلامی و حافظ کل قرآن
۳	حجت‌الاسلام اسدالله‌زاده	دکترای معارف اسلامی و مدیریت از دانشگاه امام صادق علیه‌السلام
۴	استاد معصوم نژاد	کارشناسی ارشد معارف اسلامی - اخلاق عملی
۵	حجت‌الاسلام حسین‌پور	دکترای فقه و مبانی حقوق اسلامی
۶	استاد میرزایی	کارشناسی ارشد معارف اسلامی - اخلاق عملی
۷	حجت‌الاسلام اقدامی	سطح ۴ حوزه - استاد دانشگاه - اخلاق اسلامی
۸	استاد محمد حسن زاهدی	کارشناسی ارشد الهیات و معارف اسلامی - استاد دانشگاه

ردیف	نام خانوادگی و منصب	تخصص
۹	حجت‌الاسلام مهدوی	سطح ۴ حوزه - مدیریت اسلامی - استاد دانشگاه
۱۰	دکتر مباشر امینی	استاد دانشگاه - مدرس مدیریت اسلامی
۱۱	حجت‌الاسلام فتاحی	سطح ۴ حوزه - مذاهب اسلامی از قم
۱۲	حجت‌الاسلام معتمدی	سطح ۴ حوزه - فقه و اصول از قم
۱۳	دکتر شریف	دکترای علوم قرآنی و حدیث - مدرس دانشگاه
۱۴	دکتر قربان‌پور	دکترای علوم قرآنی و حدیث - استاد دانشگاه
۱۵	دکتر بهبودی	دکترای علوم قرآنی و حدیث - واژه‌شناسی قرآن
۱۶	حجت‌الاسلام اسماعیلی	سطح ۴ حوزه - فقه، اصول و فلسفه کلام اسلامی - استاد دانشگاه
۱۷	دکتر نورانی	دکترای انقلاب اسلامی - استاد دانشگاه
۱۸	استاد حسینی	کارشناسی ارشد علوم قرآنی و حدیث - مدرس دانشگاه
۱۹	استاد غفاری	کارشناسی ارشد فلسفه - مبانی نظری اسلام - استاد دانشگاه
۲۰	دکتر همتی نژاد	دکترای مدیریت ورزشی - آشنا به مدیریت اسلامی - استاد دانشگاه
۲۱	آیت‌الله متقی	مدرس حوزه علمیه قم
۲۲	حجت‌الاسلام صدیق	سطح ۴ حوزه - فقه و اصول - مدیریت

روایی و پایایی

محققان کیفی هنگامی که از روایی تحقیق صحبت می‌کنند، معمولاً به تعبیرهایی همچون «باورپذیری»، «قابل دفاع بودن» و «امانت‌داری» اشاره می‌کنند (فقیهی و علیزاده، ۱۳۸۴: ۱۱). با پذیرش این معیارها به‌عنوان شاخصهای تحقیق کیفی، این پژوهش به دلیل نقل داده‌ها (عین آیه و احادیث) از اسناد معتبر، شاخص امانت‌داری و انتساب داده‌ها به وحی و معصومین(ع)، هر دو شاخص باورپذیری و قابل دفاع بودن را در حد بالایی دارا است؛ اما به دلیل اینکه برداشتها و تفاسیر و تحلیل داده‌ها صحیح بوده است با بهره‌مندی مستمر از نظر ۲۲ نفر از خبرگان حوزوی و دانشگاهی، طی مصاحبه‌های عمیق که گاهی تا سه ساعت هم طول می‌کشید تمام مراحل تحقیق و فرایندهای آن نظیر ثبت، تفسیر و مقایسه یافته‌ها، مد نظر استادان قرار گرفت؛ لذا پایایی یا اطمینان‌پذیری مورد انتظار برای پژوهش بخوبی تضمین و برآورد شده است.

یافته‌های پژوهش

مرحله اول شناسه‌گذاری باز

شناسه‌گذاری باز فرایند تحلیلی است که از طریق آن مفاهیم شناسایی، و ویژگیها و ابعاد آنها در داده‌ها کشف می‌شود (دانایی فرد و امامی، ۱۳۸۶: ۸۰). بدون شک قرآن اصلی‌ترین منبع استخراج ارزشهای اسلامی و درک نقش آنها در تصمیم‌گیری از نظر اسلام است؛ لذا بدین منظور و با در نظر گرفتن اصول تدبیر مسئله‌محور در قرآن به بررسی آیه به آیه آن پرداخته، و مفاهیم با ویژگیهای ارزشی در کاری بسیار وسیع و وقت‌گیر از آن استخراج شد که در جدول ذیل به صورت نمونه استخراج مفاهیم ارزشی از آیات ۴۰ تا ۴۳ سوره بقره آورده شده است:

جدول ۲. مفاهیم ارزشی استخراج شده از قرآن

عین عبارت	سوره / آیه	مفهوم	نقش در تصمیم‌گیری	توضیحات
اذکرو نعمتی	بقره/ ۴۰	ذکر نعمت خداوند	ارزش	ای بنی اسرائیل نعمتهایی را که من به شما ارزانی داشته‌ام یاد کنید
اوفوا بعهدی	بقره/ ۴۰	وفای به عهد با خدا و وفای خدا به عهد	ارزش و نتیجه آن	و به عهد من وفا کنید تا من نیز به عهد شما وفا کنم و تنها از من بترسید.
و ایای فارهبون	بقره/ ۴۰	ترس از خدا	ارزش	و به آنچه فرو فرستاده‌ام که تصدیق‌کننده آنچه نزد شماست ایمان بیاورید و نخستین کافر به آن نباشید.
و لا تشتروا	بقره/ ۴۲	نفروختن آیات به بهای اندک	ارزش	و آیات من را به بهای اندک نفروشید و از من بترسید.
و ایای فاتقون	بقره/ ۴۲	تقوا	ارزش و اثرگذار در تصمیم‌گیری	
و لا تلبسوا	بقره/ ۴۲	حق؛ باطل حق‌گرایی (مخلوط نکردن حق با باطل)	ارزش و ضد ارزش و مهم در تصمیم‌گیری	و حق را با باطل مخلوط و مشتبه نکنید و حق را پنهان نکنید در حالی که می‌دانید.
الحق بالباطل	بقره/ ۴۲	حق‌گرایی (پنهان نکردن حق)	ارزش و مهم در تصمیم‌گیری	
تکنموا الحق	بقره/ ۴۲	حق‌گرایی (پنهان نکردن حق)	ارزش و مهم در تصمیم‌گیری	
صلاة	بقره/ ۴۳	برپایی نماز	ارزش	و نماز به پا دارید و زکات بدهید و با رکوع‌کنندگان رکوع کنید.
زکوة	بقره/ ۴۳	دادن زکات	ارزش	
ارکعوا	بقره/ ۴۳	رکوع (عبادت)	ارزش	

پس از پایان تدبر در آیات داده‌های مرحله اول، و بنا به روش داده بنیاد، مفاهیم مرتبط در کنار هم قرار گرفت و یک مفهوم از آنها استخراج شد؛ مثلاً در مورد تقوا صدها آیه مرتبط کشف شد که دارای مفاهیم حول مفهوم تقوا بود که در نهایت عبارت تقوا برای این مفهوم انتخاب شد که نمایانگر این ارزش است.

پس از پایان پذیرفتن این مرحله، ده‌ها مفهوم ارزشی به دست آمد. با رفت و برگشت از داده‌ها به مفاهیم و در خلال مصاحبه‌ها این ارزشها به سه دسته تقسیم شد؛ ارزشهای در ارتباط با خدا، ارزشهای در ارتباط با مردم (اجتماعی) و ارزشهای در ارتباط با خود (فردی). هم‌چنین در قرآن و احادیث به گروهی دیگر از عوامل اشاره شده است که ارزشهای مربوط به حیات دنیا تعبیر می‌شود. که به میانه‌روی و اعتدال در آن توصیه شده است؛ بنابراین برای زندگی سعادت‌مندانه، ایمان و رعایت ارزشها و میانه‌روی در دنیا مد نظر است.

جدول ۳. تقسیم‌بندی ارزشها

در ارتباط با خدا	در ارتباط با مردم (اجتماعی)	در ارتباط با خود (فردی)	ارزشهای حیات دنیا
ایمان	حفظ نظام جامعه	علم	حفظ جان و حیات
تقوا	عدالت	تجربه	غذا و خوراک
اطاعت و تسلیم برای خدا	احسان	حکمت	لباس و پوشاک
اخلاص	اصلاح	تعقل	امنیت
امید به فضل و رحمت خدا	صداقت	التزام به حق	سلامت (عافیت)
صبر	دوست داشتن مؤمنان	اخلاص	حب زن و همسر
نذر و عهد با خدا و وفای به آن	دوستی نکردن و براءت از ظالمان	صبر	حب فرزند (پسر)
رضایت از خدا و قضای او	ایثار	حیا	مسکن
جهاد	کظم غیظ و گذشتن از مردم	پاکیزگی	حب پدران، برادران
دوست داشتن خدا، رسول و اهل بیت	اصلاح بین مردم	سکینه	اقوام و خاندان و عشیره

در ارتباط با خدا	در ارتباط با مردم (اجتماعی)	در ارتباط با خود (فردی)	ارزشهای حیات دنیا
توبه و انابه	عفت	تلاوت قرآن	مال و ثروت
شکر خدا	یاری مستضعفان	محکم گرفتن کارها	طلا و جواهر
دعا	همکاری به نیکوکاری و تقوا	عمل به بهترین صورت	مرکب (وسیله سواری)
توکل	گفتار پسندیده	شرح صدر	تسلط بر دیگران
توسل	مشورت	بر و نیکوکاری	تجارت و کسب و کار
ذکر خدا	اخوت و الفت بین قلوب	غم نخوردن	عزت اجتماعی
نماز	عزت اسلام و مسلمین	امانتداری	جایگاه اجتماعی
فروتنی و خشوع	نترسیدن از غیرخدا	قناعت	راحتی و رفاه
نترسیدن از غیر خدا	فروتنی	مهربانی و نرمخویی	کشت و زرع
زکات	هجرت	جوانمردی	آب
حج	امر به معروف و نهی از منکر	دوری از هوا و هوس و گناه	دام

سرانجام دسته‌ای دیگر از عوامل در یافته‌های اولیه دیده شد که خداوند انسان را از آنها نهی می‌کند؛ مثل کفر، شرک و نفاق و... که ضد ارزشها نامگذاری شد. اینها بر اساس یافته‌ها ابتدا در قرآن و بعد در احادیث از چهار عامل تکبر، حرص، حسادت^۱ و جهل^۲ نشأت می‌گیرد و از آنها به رذیلتها یاد می‌شود. هم‌چنین گروه دیگر از نواهی افراط و تفریط در ارزشهاست که مورد نهی قرآن است مثل انفاق نکردن که مذموم است و از سوی دیگر زیاده‌روی در آن، انسان را در جرگه مبذران و برادران شیاطین^۳ در می‌آورد یا صبر کم به عجله تبدیل می‌شود و زیاده‌روی در آن سستی می‌شود. این عوامل نقش موانع و اثرگذار منفی را در تصمیم دارد.

در سلسله مراتب ارزشها، ارزشهایی مشاهده شد که تأثیرات و اهمیت بیشتری دارد. در ارزشهای حیات دنیا، که زمینه زندگی را فراهم می‌کند سه عامل "معیشت و اقتصاد، امنیت و سلامت" به‌عنوان ارزشهای راهبردی در این مرتبه قرار گرفت. در مرتبه ارزشهای فردی "تعلیم و تربیت اسلامی" عاملی شناخته شد که برای بروز ارزشها و سجایای اخلاقی فردی بسیار حیاتی و

۱. امام علی علیه‌السلام: الْجِرْصُ وَالْكِبْرُ وَالْحَسَنَةُ دَوَاعٍ إِلَى التَّقْوَمِ فِي الذُّنُوبِ؛ نهج البلاغه، حکمت ۳۷۱.

۲. امیرالمؤمنین علی(ع): الْجَهْلُ أَصْلُ كُلِّ شَرٍّ؛ نادانی ریشه همه بدیهاست. تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، ص ۷۳.

۳. آیات ۲۶ و ۲۷ سوره اسراء.

راهبردی است. در مرتبه ارزشهای اجتماعی، "حفظ نظام اسلامی؛ عزت اسلام و مسلمین؛ عدالت؛ اصلاح؛ احسان و توسعه"^(۳) به عنوان ارزشهای راهبردی اجتماعی کشف شد. در ارزشهای در ارتباط با خدا "ایمان" این نوع ارزش شناخته شد. اهمیت ارزشهای راهبردی از آنجا است که این ارزشها برای تحقق دیگر ارزشها نقش کلیدی دارد.

در نهایت آخرین مورد از یافته‌های این مرحله برخی اصول ارزشی در آیات مشاهده شد که پس از بررسی با عنوان اصول راهبری ارزشی اثرگذار بر تصمیم نامگذاری شد. پس از دقیق شدن در این اصول مشخص شد که این اصول بر اساس تقابل ارزشها، ارزشهای دنیا و ضد ارزشها متجلی می‌شود. به عبارت دیگر گاهی بین ارزش و ارزش حیات دنیا، بین دو ارزش، بین ارزش و ضد ارزش و... تعارض و تراحم پدید می‌آید که در مجموع شش حالت را ایجاد می‌کند. در آیات و روایات، توصیه‌های مهمی درباره آنها آمده است که در تصمیم‌گیری و تشخیص عمل صحیح بسیار حیاتی است. این حالتها و اصول مربوط به هر حالت در جدول ذیل قابل مشاهده است:

جدول ۴. تقابل ارزشها و اصول راهبری ارزشی تصمیم‌گیری

توضیحات	آیات مرتبط	اصول راهبری ارزشی	تعارض و تراحم ^(۴)
برتری دادن ارزشها به ارزشهای دنیا مگر در وضعیت اضطرار	عهد خدا را به بهایی اندک معامله نکنید (نحل/۹۵). بگو اگر پدران و فرزندان و برادران و همسران و طایفه شما و... در نظرتان از خدا و پیامبر و جهاد در راهش محبوبتر است... (توبه/۲۴). پس هر کس که به خوردن آنها محتاج و مضطر شود در صورتی که به آن تمایل نداشته و تجاوز نکند گناهی بر او نخواهد بود... (بقره/۱۷۳).	اصل برتری ارزشهای معنوی بر ارزشهای حیات دنیا، اصل اضطرار	ارزش - ارزش دنیا
ذکر کسانی که به ترتیب در احسان در اولویت هستند، حفظ نظام جامعه حتی اگر مردم از راه مستقیم خارج شوند.	...نسبت به پدر و مادر و خویشان و یتیمان و فقیران و همسایه دور و نزدیک و دوستان موافق و رهگذران و بندگان که زیر دست تصرف شما نیستند... (نساء/۳۶). هارون گفت ای برادر مهربان سر و ریش من مگیر، ترسیدم بگویی تو میان بنی اسرائیل تفرقه انداختی و به سخنم وقعی ننهادی (طه/۹۴).	مهمترین و مهمتر یا اولویت‌بندی ارزشها	ارزش - ارزش

تعارض و نزاحم	اصول راهبری ارزشی	آیات مرتبط	توضیحات
ارزش - ضد ارزش	جهاد، امر به معروف و نهی از منکر، صبر و استقامت	باید گروهی از شما امر به معروف و نهی از منکر کنند (آل عمران/۱۰۴). و با آنان بجنگید تا دیگر فتنه‌ای نباشد و دین مخصوص خدا شود؛ پس اگر دست برداشتند تجاوز جز بر ستمکاران روا نیست (بقره/۱۹۳). ای اهل ایمان، صبور باشید و یکدیگر را به صبر و مقاومت سفارش کنید و مهیا و مراقب کار دشمن، و خداترس باشید؛ باشد که فیروز و رستگار گردید (آل عمران/۲۰۰).	در تعارض ارزش و ضد ارزش با توجه به موقعیت یکی از راهکارها انتخاب می‌شود.
ارزش دنیا - ارزش دنیا	استفاده از تعقل، علم و تجربه	برتری دادن یهود غذاهای پایین‌تر را به بالاتر (بقره/۶۱). یوسف به شاه گفت در این صورت مرا به خزانه‌داری مملکت منصوب دار که من در حفظ دارایی و مصارف آن دانا و بصیرم (یوسف/۵۵). هم‌چنین آیات ۲۴۷ بقره و ۹ زمر	علم و دانش از ملاکهای انتخاب افراد برای منصب‌ها تا انتخاب صحیح انجام دهند.
ضد ارزش - ضد ارزش	دفع افسد به فاسد یا انتخاب بین دو شر ^(۵)	از تو درباره ماهی که کارزار در آن حرام است می‌پرسند، بگو کارزار در آن گناهی بزرگ ولی بازداشتن از راه خدا و کفر ورزیدن به او و بازداشتن از مسجدالحرام و بیرون راندن اهل آن از آنجا نزد خدا بزرگتر و فتنه از کشتار بزرگتر است... (بقره/۲۱۷).	بین جنگ در ماه حرام و کفر و... جنگ در ماه حرام برای مبارزه با فساد و فتنه انتخاب می‌شود.
ارزش دنیا - ضد ارزش	جهاد، امر به معروف و نهی از منکر، صبر و استقامت	ای کسانی که ایمان آورده‌اید هر گاه پدران و برادران شما کفر را بر ایمان ترجیح دهند آنها را ولی خود قرار ندهید و کسانی که آنها را ولی خود قرار دهند ستمگرند (توبه/۲۳). و کسانی که چون ستم بر ایشان رسد یاری می‌جویند [و به انتقام بر می‌خیزند] (شورا/۳۹).	گاهی ضد ارزشها فقط دنیا را می‌خواهند که راهکارها مثل ارزش، ضد ارزش می‌شود.

مرحله دوم شناسه‌گذاری محوری

پس از پایان مرحله اول و کشف ارزشها، ضد ارزشها و ارزشهای حیات دنیا و اصول ارزشی تصمیم‌گیری و نقش آنها در تصمیم، تحقیق وارد مرحله شناسه‌گذاری محوری شد تا ابعاد اثرگذار و مهم در تصمیم‌گیری ارزشی به‌دست آید. در این مرحله، مفاهیم و مقولات مرحله قبل با هم مقایسه، ترکیب و ادغام، و کم و خلاصه می‌شود. و تمام معانی تحقیق با خلاقیت فکری و انتزاعی

بر حسب ارتباطاتی که با هم دارند در چند محور اصلی یا نظری مرتب‌سازی، و ارتباطات آنها با هم مشخص می‌شود (فراستخواه، ۱۳۹۵: ۱۶۹)؛ لذا مقوله‌ها مورد بررسی، و در قالب عامل محوری، شرایط علی، عوامل مداخله‌گر، نتایج، عوامل مؤثر و کنش متقابل یا راهبرد قرار گرفت. پس از رفت و برگشت مکرر از داده‌ها به مفاهیم ارزشی و مفهوم تصمیم‌گیری عامل حق‌مداری به عنوان متغیر محوری تصمیم‌گیری راهبردی قرار گرفت. هم‌چنین شرایط علی یا زمینه‌ساز حق‌مداری شامل ارزشها (ارزشهای در ارتباط با خدا، در ارتباط با مردم (اجتماعی)، در ارتباط با خود و ارزشهای حیات دنیا)، محیط (محیط خانواده، سازمان، جامعه، ملی و بین‌المللی)، طینت و وراثت فرد تصمیم‌گیرنده به‌دست آمد.

در بعد کنش متقابل الگو، فرایند تصمیم‌گیری راهبردی قرار گرفت که شامل تشخیص مسئله، شناخت مسئله، تعیین ارتباط مسئله با ارزشها، ارائه راهکارها، ارزیابی راهکارها، رفع تراحم و انتخاب و توکل قرار گرفت.

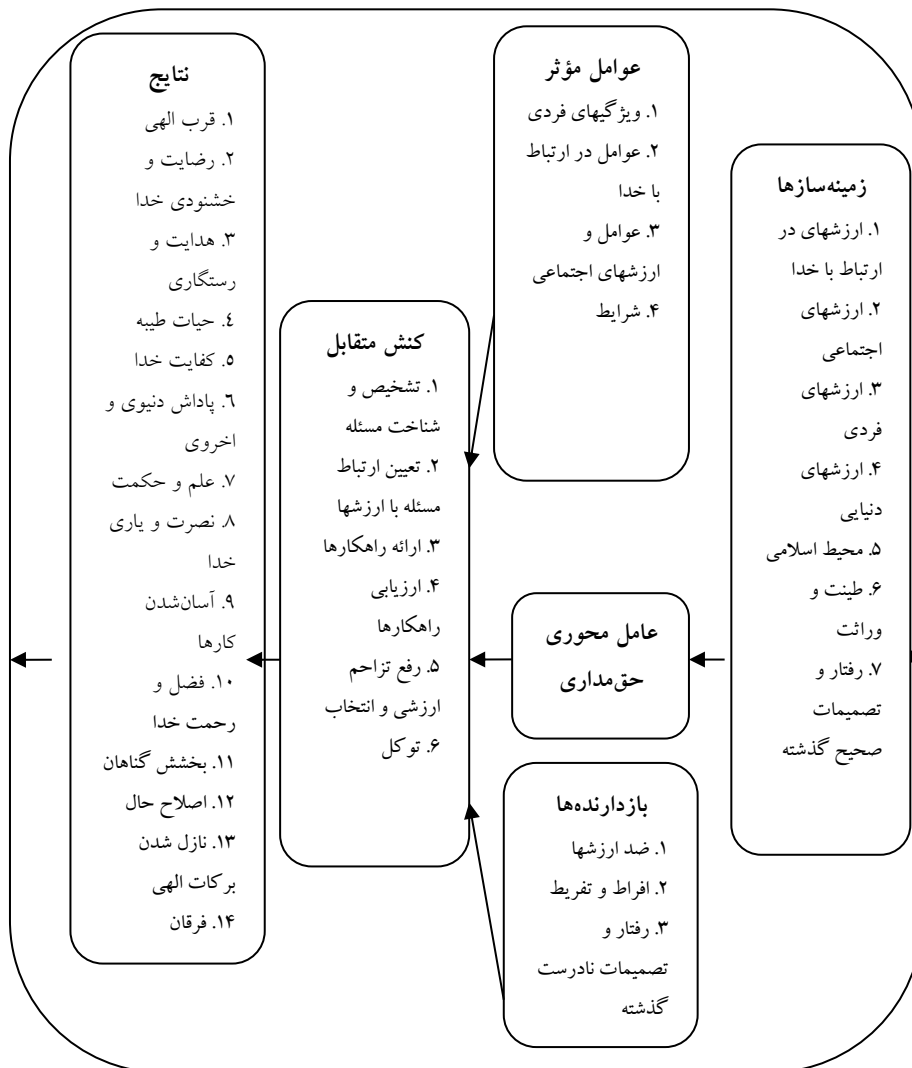
در بخش زمینه یا عوامل مؤثر بر کنش متقابل، که همان فرایند تصمیم‌گیری است، عوامل در چهار حیطه به‌دست آمد که در جدول ذیل قابل مشاهده است:

جدول ۵. عوامل مؤثر بر تصمیم‌گیری راهبردی ارزشی

ردیف	حیطه	عوامل
۱	ویژگیها و توانمندیهای فردی	ایمان، تقوا، علم، تجربه، امانتداری، توانایی (جسمی، شناختی، روانی)، شرح صدر، صبر، تعقل، دوراندیشی، قناعت، قاطعیت
۲	ارتباط با خدا	عبادت (دعا، نماز، زکات، توبه، انابه) توکل و توسل، اخلاص
۳	عوامل و ارزشهای اجتماعی	ارزشهای راهبردی (حفظ نظام جامعه اسلامی، عزت اسلام و مسلمین، عدالت، اصلاح، احسان، توسعه، تعلیم و تربیت اسلامی، اقتصاد و معیشت، سلامت، امنیت) مشورت، جهتگیری (دوستی با مؤمنان و برائت از ظالمان)، نرم‌خویی
۴	شرایط	قوت، ضعف، فرصت، تهدید

دسته بعد در شناسه‌گذاری محوری روش داده‌بنیاد، نتایج است که شامل نتایج دنیوی و اخروی است که می‌تواند در ارتباط با خدا، اجتماعی و یا فردی باشد و در آیات و روایات مرتبط، نتیجه

عمل به هر ارزش اخلاقی چنین نتایجی عنوان شده و در الگوی ذیل قابل مشاهده است؛ ضمن اینکه در بخش عوامل مداخله‌گر و بازدارنده‌ها ضد ارزشها قرار گرفت. که پیشتر در مورد آنها توضیح داده شد.

شکل ۲. الگوی تصمیم‌گیری راهبردی ارزشی با رویکرد اسلامی

در روش پژوهش داده‌بنیاد پس از شناسه‌گذاری محوری، مرحله شناسه‌گذاری انتخابی است که در این مرحله به بررسی و تشریح ارتباطات بین ابعاد و عواملی پرداخته می‌شود که در مرحله قبل به دست آمد تا یک نظریه از روابط مقوله‌های الگوی شناسه‌گذاری محوری به نگارش در آید (دانایی فرد و امامی، ۱۳۸۶: ۸۷).

بر اساس یافته‌های این تحقیق، متغیر محوری تصمیم‌گیری راهبردی اسلامی، حق‌مداری با چهار بعد است: مدیر حقگراست؛ التزام به حق دارد (یعنی حق را می‌پذیرد)؛ مطالبه حق می‌کند و به حق عمل (عمل به‌درستی) می‌کند. از عوامل زمینه‌ساز حق‌مداری، التزام به ارزشهای اسلامی است، به این معنی که مدیر باید این ارزشها را بشناسد و به آنها پایبند باشد و عمل کند؛ به عبارت دیگر مدیر ضمن حرکت به سوی اهداف و ارزشهای سازمان، که در جهت اهداف برخاسته از ارزشهای اسلام است به سلسله مراتب ارزشها التزام دارد. هم‌چنین تلاش برای دستیابی به ارزشهای حیات دنیا نیز به عنوان شرایط علی یا زمینه‌ساز حق‌مداری قرار گرفت. در جریان فرایند مصاحبه‌ها عواملی چون محیط شامل محیط اسلامی از سطح خانواده، سازمان و اجتماع (شهر، کشور و بین‌الملل) و هم‌چنین طینت (فطرت) و وراثت هم به عنوان شرایط علی به ارزشها اضافه شد. محیط اسلامی می‌تواند روند تصمیمات حق‌مدار را آسان یا سخت کند. در جامعه‌ای که جای ضد ارزشها و ارزشها عوض شده باشد، مسلماً حق‌مداری دچار مشکل خواهد شد. طینت و وراثت هم به‌عنوان عوامل فردی و درونی بر تصمیمات اثرگذار است.^(۶)

کنش متقابل یا راهبردها در روش داده‌بنیاد به این اشاره دارد که کنشگران بر اثر عوامل علی (زمینه‌سازها) به چه راهبردهای رفتاری و شیوه‌هایی دست می‌زنند؛ به چه رفتار و شیوه‌هایی مبادرت می‌کنند؟ چه تدابیر و ترفندها و شگردهایی به اقتضای زمینه‌ها و شرایطی (عوامل مؤثر) که در آن قرار دارند در پیش می‌گیرند؟ (فراستخواه، ۱۳۹۵: ۱۰۰). براساس این تعریف از کنش متقابل در موضوع تحقیق، فرایند تصمیم‌گیری راهبردی مبتنی بر ارزش به‌عنوان کنش متقابل قرار گرفت که به این شرح است:

فرایند تصمیم‌گیری راهبردی ارزشی

۱. تشخیص و شناخت مسئله: دامنه هدف‌گذاری سازمان با ارزشهای اخلاقی مدیر، ارزشهای حاکم بر سازمان و انتظارات ارزشی جامعه از سازمان مشخص می‌شود؛ لذا هر موردی که در رسیدن فرد یا سازمان به این دامنه اهداف مشکل ایجاد کند مسئله تلقی خواهد شد. مسئله‌یابی

عمدتاً از طریق "تغییر روندهای قبلی، انحراف از برنامه تنظیم شده، گزارش کارکنان، مشتریان و مدیران مافوق و..." انجام می‌شود (رضاییان، ۱۳۸۷: ۱۳۶ - ۱۳۴). هم‌چنین برای حل یک مسئله ابتدا باید آن را شناخت و تعریف صحیحی از آن ارائه کرد. اولین کار مدیر پیدا کردن عواملی است که در ایجاد مسئله نقش دارد (رضاییان، ۱۳۸۷: ۱۴۷).

۲. تعیین ارتباط مسئله با ارزشها: در این مرحله سلسله مراتب ارزشها از ارزشهای راهبردی اسلامی و ارزشهای سازمان ارتباطات آنها با هم مشخص می‌شود؛ سپس بر اساس آنها ارزشهای میانی و پایه مد نظر قرار می‌گیرد و ارتباط مسئله با این مراتب ارزشها مشخص می‌شود.

۳. ارائه راهکارها: زمانی که ارزشها مشخص شد ابداع گزینه‌ها یا راهکارها صورت می‌گیرد. در این مرحله ارزشها می‌تواند تا حدی جهت و محدوده گزینه‌ها را تحت تأثیر قرار دهد. توصیه‌هایی که در منابع اسلامی شده است در این مرحله استفاده از تجربه، علم، دوراندیشی و بویژه مشورت است.

۴. ارزیابی راهکارها: از نظر کینی ارزشها در واقع همان اصول ارزیابی است که از آنها برای ارزیابی پیامدهای بالفعل و بالقوه اقدام و عدم اقدام، گزینه‌های پیشنهادی و تصمیم‌ها استفاده می‌شود. ارزشها از جنس معیارها، سنجها و اهداف است و شامل اصول اخلاقی، رهنمودها، اولویتها، مطلوبها و غیره می‌شود (کینی، ۱۳۸۱). بحث دیگری که در تصمیم‌گیری راهبردی وجود دارد، همبستگی و چند وجهی بودن ارزشها و مسئله است؛ لذا برای ارزیابی راهکارها باید تأثیرات هر راهکار بر جنبه‌ها و فرایندها و اهداف دیگر بررسی و ارزیابی شود.

۵. رفع تعارض و تزامن ارزشی و انتخاب: زمانی که ارزیابیها صورت گرفت، بین راهکارها و ارزشی که ایجاد می‌کنند با دیگر ارزشها تزامن‌هایی ممکن است به‌وجود آید؛ به‌طور مثال در قرآن در وضعیت اضطرار خوردن گوشت مردار در صورت عدم تعدی مجاز است یا جنگ در ماه حرام، حرام است اما در شرایطی واجب می‌شود. در این مرحله اگر مسئله حل نشود، باید دوباره به مرحله ارائه راهکار بازگشت؛ چرا که برای رفع تزامن می‌توان گزینه‌هایی را ایجاد کرد که تزامن را از بین ببرد یا بین دو ارزش متزامن جمع ایجاد کند و هر دو را دربر گیرد؛ به هر حال این سه مرحله باید به‌گونه‌ای پیش رود که تزامن حل شود و انتخاب صورت پذیرد.

۶. توکل: یکی از مهمترین مؤلفه‌های ارزشی مؤثر بر تصمیم‌گیری افراد و بویژه مدیران، توکل و واگذاری کارها به خداوند است. البته توکل تنها باعث از بین رفتن دغدغه‌ها و عدم اطمینانها

نمی‌شود، بلکه درهای رحمت الهی و امدادهای غیبی را نیز بر روی انسان باز می‌کند (اسماعیلی‌زاده و محدثی‌فر، ۱۳۹۲: ۲۹). به‌طور مثال در آیه ۱۵۹ سوره آل عمران خداوند اهمیت، نقش و جایگاه توکل در تصمیم‌گیری را مشخص می‌کند: "وَسَأْوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ" (و در کار[ها] با آنان مشورت کن و چون تصمیم گرفتی بر خدا توکل کن؛ زیرا خداوند توکل‌کنندگان را دوست می‌دارد). البته بر اساس نظر متخصصان، توکل و واگذاری کار به خدا و یاری گرفتن از او در تمامی مراحل تصمیم‌گیری به صورت عمومی مورد نیاز است ولی به‌طور خاص در آخرین مرحله نمود پیدا می‌کند.

بعد دیگر الگو، زمینه یا عوامل مؤثر است. براساس یافته‌ها از قرآن، احادیث مرتبط و در خلال مصاحبه‌ها برخی عوامل مؤثر بر تصمیم‌کشف شد که در چهار دسته تقسیم شد: دسته اول عبارت است از ویژگی‌های فردی مدیر یا فرد تصمیم‌گیرنده مانند علم و تجربه. دسته دوم کمک‌خواستن از خداوند و ارتباط با او. دسته سوم ارزشهای راهبردی اجتماعی و عواملی که در بعد اجتماعی بر تصمیم اثر می‌گذارد. و در نهایت دسته چهارم، شرایط تصمیم‌گیری راهبردی اعم از نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید که در سازمان یا جامعه مورد نظر وجود دارد.

اگر عوامل زمینه‌ساز برای مدیر حق‌مدار فراهم باشد و فرایند تصمیم‌گیری را، که در کنش متقابل متجلی است با عوامل مؤثر بدرستی طی کند به نتایجی دنیایی و آخرتی، فردی، اجتماعی و در ارتباط با خدا دست خواهد یافت که بالاترین آن قرب الهی و خشنودی خداوند خواهد بود. البته در این مسیر عواملی ایجاد اخلاق می‌کند که از آنها به بازدارنده‌ها یا عوامل مداخله‌گر تعبیر می‌شود.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف این پژوهش، طراحی الگویی برای تصمیم‌گیریهی راهبردی با استفاده از ارزشهای اسلامی بود. در نظام ارزشی اسلام، ارزشهایی هست که خداوند انسان را به اجرا و رعایت آنها امر می‌کند. نیازهای دنیایی هست. از زینت‌های حیات دنیا که انسان می‌تواند با میانه‌روی از آنها استفاده کند و ضد ارزشها که انسان از آنها نهی شده است.

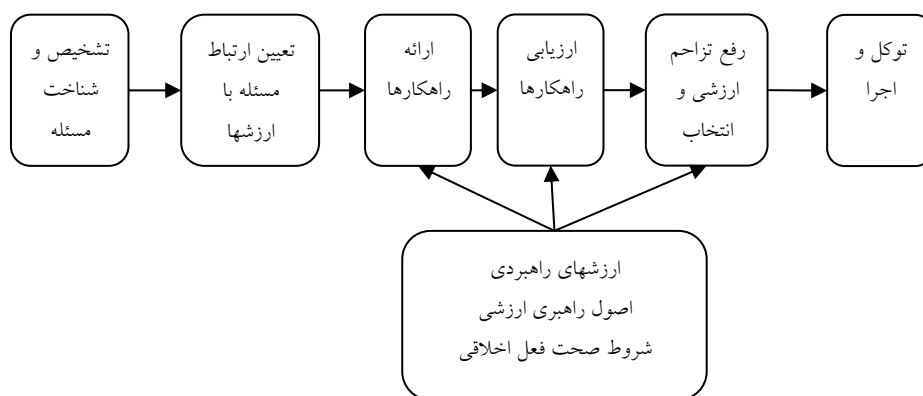
در الگوی تصمیم‌گیری راهبردی ارزشی حاصل از این تحقیق، حق‌مداری متغیر محوری در

تصمیم‌گیری شناخته شد. هم‌چنین ارزشها در همه بخشهای الگو نقش اساسی دارد و تصمیمات بر اساس آنها گرفته می‌شود که این موضوع با نظر علی اکبری و همکاران (۱۳۹۶) و خسروآبادی و رضایی‌منش (۱۳۹۴) هم‌جهت است؛ به‌عبارت دیگر فاصله‌گرفتن از ارزشهای اسلامی و توجه‌نکردن به آنها در تصمیم‌گیریها باعث دورشدن جامعه از اصول و مبانی فرهنگی، دینی و مذهبی و هویت اجتماعی خواهد شد؛ لذا پیشنهاد می‌شود در تصمیمات راهبردی، حق‌مداری و التزام به ارزشها و استفاده از آنها در فرایند تصمیم‌گیری مد نظر قرار گیرد و آموزشهای لازم در این جهت به مدیران داده شود.

یافته‌های این پژوهش نشان داد در جریان کشف ارزشها از آیات قرآن و مصاحبه‌ها، ارزشهایی استخراج شد که جنبه بسیار حیاتی و راهبردی دارد. این عوامل، که ارزشهای راهبردی نامگذاری شد، می‌تواند بستر را برای بهره‌مندشدن افراد از ارزشهای مادی، بروز ارزشهای فردی، اجتماعی و در ارتباط با خدا فراهم کند که این مورد با یافته‌های کینی (۱۳۸۱)، مینی دهکردی و ربانی (۱۳۹۱) همخوانی دارد. یکی از عوامل و لوازم مورد نیاز تصمیم‌گیری راهبردی بر مبنای ارزشها تعیین ارزشهای راهبردی است. بر اساس این ارزشها، شبکه‌سازی ارزشها و اهداف یعنی تبدیل ارزشهای راهبردی به ارزشها و اهداف میانی و عملیاتی صورت می‌پذیرد و هرگونه تصمیم‌گیری بر مبنای آن انجام خواهد شد. به نظر می‌رسد در مدیریت سازمانهای کشور ما در بحث ارزشهای راهبردی اسلامی به این‌گونه ارزشها، کمتر توجه می‌شود که این امر باعث نگاه کوتاه‌مدت و تک‌بعدی به حل مشکلات از یک سو و عدم دستیابی به مصالح مادی و معنوی از سوی دیگر خواهد شد؛ چرا که هدف تشکیل جامعه و مدیریت آن تأمین مصالح مادی و معنوی افراد است (مصباح یزدی، ۱۳۹۴: ۱۵۹). هم‌چنین تعیین چنین ارزشهایی در داوری و تعیین تکلیف ارزشی (تراحم و تعارض ارزشها) بسیار با اهمیت است (رضوانی، ۱۳۹۲: ۱۱ - ۸).

هم‌چنین از تقابل سه عامل ارزشی (ارزشها، ارزشهای دنیا و ضد ارزشها) شش حالت اصلی به‌دست آمد که راهکارهای تشخیص عمل صحیح و ارزشی در قالب آن قابل دسته‌بندی است. البته آیت‌الله مصباح یزدی ارزشهایی چون عدالت و احسان را در کنار تقدم مصالح معنوی بر مادی، جزء اصول ارزشی تعریف می‌کنند (مصباح یزدی، ۱۳۹۴: ۴۸ - ۳۹). در حالی که در این تحقیق ارزشهای راهبردی و اصول راهبری ارزشی جدا از هم تعریف، و منشأ اصول ارزشی تعارض و تراحم بین ارزشها، ارزشهای دنیا و ضد ارزشها تشخیص داده شد.

یافته‌های این تحقیق در بخش کنش متقابل و درباره مراحل تصمیم‌گیری راهبردی ارزشی نشان داد که در فرایند تصمیم‌گیری راهبردی ارزشی مرحله اول تشخیص و شناخت ابعاد مسئله است؛ سپس باید ارتباط مسئله با ارزشها و ارزشهای راهبردی و اینکه تحقق چه ارزش یا ارزشهایی در اثر این مسئله دچار مشکل شده است، مشخص شود. بر این اساس، هدف تصمیم‌گیری نمایان می‌شود. در مرحله سوم راهکارها برای اصلاح کار و تحقق ارزشهای راهبردی ارائه می‌شود. در مرحله چهارم پس از ارائه راهکارها از طریق ارزشها به ارزیابی آنها پرداخته می‌شود. هم‌چنین باید تأثیرات آنها پیش‌بینی شود. در اینجا راهکارها و مسیرهایی ارائه می‌شود که با اجرای آنها ممکن است به دست‌آمدن برخی دیگر از ارزشها دچار مشکل شود؛ به عبارت دیگر تعارض و تراحم ارزشی ایجاد شود که قبل از انتخاب باید مشخص شود که مدیر به دنبال چه ارزشی است و پس از آن انتخاب صورت پذیرد. این بخش از فرایند تصمیم با نظر رحمان‌سرشت و محمدی‌نسب (۱۳۸۹) هم‌جهت است؛ به عبارت دیگر مدیر برای تصمیم‌گیری بین ارزش و ارزش دنیا و ضد ارزش، چگونگی تشخیص اینکه تکلیف چیست بر اساس اصول راهبری رفع تراحم خواهد کرد. آگاهی از اصول راهبری ارزشی در کنار ارزشهای راهبردی، در تشخیص عمل حق‌مدار و صحیح نقش بسیار اساسی دارد؛ یا بصیرت دارد که باعث می‌شود فرد به صورت دقیق تکلیف را تشخیص دهد و یا بین ارزشها و برتری‌دادن یکی بر دیگری یا در تعارض مسائل مادی و ارزشها و ضد ارزشها صحیح عمل کند.

شکل ۳. کنش متقابل، فرایند تصمیم‌گیری راهبردی ارزشی با رویکرد اسلامی

تنها با داشتن بصیرت یعنی تشخیص صحیح بودن فعل از نظر ارزشی نمی‌توان بهترین تصمیم را گرفت؛ بلکه شروط سه‌گانه فعل اخلاقی نیز باید مد نظر قرار گیرد. به نظر اندیشمندان اسلامی (رضوانی، ۱۳۹۲) و براساس یافته‌ها در خلال مصاحبه با متخصصان، سه عامل حسن فعلی، حسن فاعلی و نتیجه از شروط صحیح بودن فعل ارزشی و اخلاقی است؛ به عبارت دیگر در تصمیم‌گیری راهبردی ارزشی، نیت یا اخلاص مدیر (حسن فاعلی) و اینکه آیا شرایط و توانمندی اجرای فعل به‌صورت صحیح فراهم است (حسن فعلی)، به علاوه نتایجی که با توجه به وابستگی‌های چندگانه تصمیمات راهبردی و ارتباط آن با حوزه‌ها، ارزشها و راهبردهای دیگر به‌دست خواهد آمد، همه باید در مراحل ارائه راهکارها، ارزیابی راهکارها، رفع تعارض و تراحم و انتخاب مد نظر قرار گیرد تا تصمیم صحیح گرفته شود که این عوامل نیازمند برخی عوامل و شرایطی است که در بخش "عوامل موثر" الگو ذکر شده است؛ یعنی علم و تجربه و قدرت تعقل زیاد و دیگر توانمندیهای فردی مدیر از یک سو، توجه به عوامل و شرایط اجتماعی و محیطی در آن زمینه خاص از سوی دیگر و استعانت از خداوند منان در تمامی مراحل. بنابراین پس از توجه به این عوامل و در نظر گرفتن زمینه‌سازها و پرهیز از عوامل بازدارنده، امید است تصمیم‌گیری در جهت صحیح قرار گیرد.

البته با گرفتن چنین تصمیماتی حق‌مدار، نتایجی بروز خواهد کرد که بر اساس یافته‌ها، بالاترین آن قرب الهی است. هم‌چنین تصمیم و عمل صحیح و صالح باعث جلب رضایت و نصرت و یاری خداوند و پادشاهی دنیوی و اخروی در ابعاد فردی و اجتماعی می‌شود. سرانجام اینکه اگر در جامعه و سازمانهای آن، مدیران بر مبنای ارزشها تصمیم‌گیری، و عمل کنند، برکات خداوند به‌سوی جامعه اسلامی سرازیر خواهد شد.

در پایان با توجه به اهمیت ارزشهای راهبردی اسلامی و اصول راهبری در تعیین تکلیف و داوری ارزشی برای مدیران سطوح مختلف، پیشنهاد می‌شود با تشکیل کمیته یا انجمنی از اندیشمندان و استادان صاحب‌نظر در سطح کشور و اجرای تحقیقات بیشتر در این زمینه، این عوامل به‌طور کامل و دقیق تعیین شود تا به عنوان مبنای تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی راهبردی در سطح ملی قرار گیرد. هم‌چنین پیشنهاد می‌شود مدیران طی دوره‌هایی با ابعاد و عوامل مورد نظر در تصمیم‌گیری راهبردی بر اساس ارزشهای اسلامی آشنا شوند.

یادداشتها

۱. آیه ۱۵۹ سوره آل عمران: و شاورهم فی الامر فاذا عزمت فتوکل علی الله
۲. نهج البلاغه، نامه ۵۳: وَ تَوَخَّ مِنْهُمْ أَهْلَ التَّجْرِیَةِ وَ الْحِیَاءِ، مِنْ أَهْلِ الْبُیُوتَاتِ الصَّالِحَةِ وَ الْقَدَمِ فِی الْإِسْلَامِ الْمَتَّقَةِ، فَإِنَّهُمْ أَكْرَمُ أَخْلَاقًا، وَ أَصْحَابُ عِرْضًا، وَ أَقَلُّ فِی الْمَطَامِعِ إِشْرَافًا، وَ أْبْلَغُ فِی عَوَاقِبِ الْأُمُورِ نَظْرًا... (از عمال حکومت کسانی را انتخاب کن که اهل تجربه و حیاءاند و از خانواده‌های شایسته و در اسلام پیشقدمترند؛ چرا که اخلاق آنان کریمانه‌تر، و خانواده ایشان سالمتر، و مردمی کم‌طمع‌تر و در ارزیابی عواقب امور دقیق‌ترند...).
۳. نمونه‌هایی از آیات و روایاتی که ارزشهای راهبردی بر مبنای آنها شناسایی شد در قرآن در داستان جانشینی حضرت هارون در غیاب حضرت موسی بحث توصیه حضرت موسی به اصلاح (۱۴۲ اعراف) و اهمیت حفظ نظام جامعه دینی در جواب حضرت هارون (۹۴ طه) است. در آیه ۲۵ حدید هدف فرستادن رسول را اجرای عدالت در جامعه معرفی می‌کند و یا در آیه ۹۰ سوره نحل آمده که "ان الله یامر بالعدل و الاحسان". هم‌چنین آیه ۸ منافقون با مضمون اینکه عزت برای خدا، رسول و مؤمنان است... و آیه نفی سبیل ۱۴۱ نساء. هم‌چنین بر اساس آیه ۲ سوره جمعه: "هو الذی بعث فی الامین رسولا منهم یتلوا علیهم آیاته و یرزقهم و یعلمهم الکتب و الحکمه و ان کانوا من قبل لفی ضلال مبین" یکی از اهداف حضرت رسول (ص) بر اساس این آیه و آیات مشابه، تزکیه و تعلیم یا همان تعلیم و تربیت است. از نظر علامه طباطبایی در تفسیر این آیه برای عمل به ارزشها و تزکیه‌شدن اول باید به اعمال صالح و اخلاق فاضله (ارزشها) عالم شد بعد به آنها عمل کرد تا بتدریج تزکیه حاصل شود (تفسیر المیزان، آیه ۲ سوره جمعه). و از آنجا که بروز ارزشهای فردی و اجتماعی نیازمند تعلیم و تربیت است. تعلیم و تربیت اسلامی به عنوان یکی از ارزشهای راهبردی تأیید شد. در ابتدای نامه ۵۳ نهج البلاغه خطاب به مالک اشتر آمده است: "هنگامی که او را فرمانروایی مصر داد تا خراج آنجا را گرد آورد و با دشمنانش پیکار کند (حفظ نظام جامعه) و کار مردمش را به صلاح آورد (اصلاح) و شهرهایش را آباد سازد (توسعه). هم‌چنین در جای دیگر همین نامه به عدالت و یا احسان امر می‌کند.
۴. تراحم در موردی است که هنگام تشریح و قانونگذاری، تنافی و تمانع داشته باشند؛ اما تعارض به جایی مربوط است که در مقام اجرا و امتثال، جمع بین آن دو ممکن نباشد با اینکه در هنگام قانونگذاری با یکدیگر هیچ‌گونه تنافی نداشته است. از این رو تعارض به ادله، ولی تراحم به امتثال مربوط است (رضوانی، ۱۳۹۲).
۵. از امام صادق (ع) روایت شده است "عافل آن نیست که تنها میان خوب و بد تمیز دهد بلکه عافل آن است که از بین بدها بهتر را بشناسد" (مجلسی، ۱۳۷۳، ج ۷۵، ص ۶، ح ۵۸).
۶. و کارگزاران را از میان مردمی باتجربه و با حیا از خانواده‌های پاکیزه و با تقوا که در مسلمانی سابقه درخشانی دارند انتخاب کن... (نهج البلاغه، نامه ۵۳).

منابع فارسی

- قرآن کریم (۱۳۸۵)، ترجمه مهدی الهی قمشه‌ای، تهران: نشر جمهوری.
- نهج البلاغه (۱۳۷۹)، ترجمه محمد دشتی، چاپ اول، قم: آل‌علی(ع).
- آذر، عادل (۱۳۹۲)، نشست علمی مدیریت با رویکرد اسلامی با تأکید بر روش تحقیق. سلسله نشستهای انجمن مدیریت اسلامی، تهیه و تدوین: انجمن مدیریت اسلامی، حوزه علمی قم، قم: زلال کوثر.
- اسماعیلی زاده، عباس؛ محدثی‌فر، مهرناز (۱۳۹۲)، توکل و تأثیر آن بر متغیرهای رفتاری تصمیم‌گیری مدیران از منظر قرآن، مشکوت، ش ۱۱۸: ۵۴ - ۲۹.
- الوانی، سید مهدی (۱۳۸۶)، مدیریت عمومی، چاپ سی و یکم، تهران: نشر نی.
- باقری، خسرو (۱۳۸۲)، هویت علم دینی، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- توکلی، عبدالله (۱۳۹۱)، تحلیل جایگاه ارزشها در مدیریت؛ گامی در نظریه‌پردازی مدیریت اسلامی، روش‌شناسی علوم انسانی، دوره ۱۸، ش ۷۱: ۱۱۷ - ۹۹.
- تولایی، روح‌الله (۱۳۸۶) الگویی برای شناخت مدیریت اسلامی، دو ماهنامه توسعه انسانی پلیس، دوره ۴، ش ۱۱: ۷۲ - ۵۳.
- خسروآبادی، حمیدرضا؛ رضایی‌منش، بهروز (۱۳۹۴)، طراحی الگوی تصمیم‌گیری اخلاقی مدیران مبتنی بر آموزه‌های نهج‌البلاغه، فصلنامه پژوهش‌های نهج‌البلاغه، دوره ۳، ش ۱۱: ۹۳ - ۶۷.
- دانایی فرد، حسن؛ امامی، سید مجتبی (۱۳۸۶)، استراتژی‌های پژوهش کیفی: تأملی بر نظریه‌پردازی داده‌بنیاد، اندیشه مدیریت، دوره ۱، ش ۲: ۹۷ - ۶۹.
- رازینی، روح‌الله؛ عزیزی، مهدی (۱۳۹۴)، طراحی الگوی تصمیم‌گیری با رویکرد اسلامی، مدیریت اسلامی، دوره ۲۳، ش ۱: ۷۳ - ۴.
- رحمان‌سرشت، حسین؛ محمدی نسب، مهدی (۱۳۸۹)، الگوی تصمیم‌گیری راهبردی در رویکرد اسلامی. مطالعات دفاعی استراتژیک، دوره ۱۰، ش ۳۹: ۳۲ - ۹.
- رضائیان، علی (۱۳۸۷)، مبانی سازمان و مدیریت. چاپ یازدهم، تهران: انتشارات سمت.
- رضوانی، علی (۱۳۹۲)، شاخص‌های تقدیم‌اهم بر مهم در تراحم‌های اخلاقی، معرفت اخلاق، دوره ۴، ش ۱: ۱۸ - ۵.
- سعیدی روشن، محمدباقر (۱۳۸۳)، تحلیل زبان قرآن و روش فهم آن، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- شخصیان، فاطمه (۱۳۹۴)، طراحی مدل تصمیم‌گیری استراتژیک با رویکرد اسلامی، رساله دکتری مدیریت بازرگانی. دانشگاه پیام نور.
- شیخ حر عاملی، محمد بن حسن (۱۳۸۶)، کتاب جهاد با نفس - وسائل الشیعه، ترجمه افراسیابی، قم: نشر نهایندی.
- علی‌احمدی، علیرضا، علی‌احمدی، حسین (۱۳۸۳)، مدیریت ارزشی با تکیه بر ارزشهای اسلامی، تهران:

انتشارات تولید دانش.

علی اکبری بابوکانی، احسان؛ قانع، احمدعلی؛ بیگدلی، محمدمهدی؛ عصاره‌نژاد دزفولی، سینا (۱۳۹۶)، واکاوی مبانی تصمیم‌گیری مصلحت‌محور در نظم قواعد فقه (با تأکید بر قاعده نفی ضرر)، *دوفصلنامه اسلام و*

مدیریت، دوره ۳، ش ۱۱: ۲۵ - ۱.

علی اکبری، حسن؛ رضانی، حسین (۱۳۹۱)، بررسی پایه‌های نظری موضوع تصمیم‌گیری مبتنی بر اخلاق، *مدیریت اسلامی*، س ۲۰، ش ۱: ۱۷۴ - ۱۴۹.

فراست‌خواه، مقصود (۱۳۹۵)، *روش تحقیق کیفی در علوم اجتماعی (با تأکید بر نظریه برپایه) گراندد تئوری*، تهران: نشر آگاه.

فروزنده دهکردی، لطف‌الله، جوکار، علی اکبر (۱۳۸۶)، *مدیریت اسلامی و الگوهای آن*، تهران: دانشگاه پیام نور.
فروزنده دهکردی، لطف‌الله؛ محمودی میمند، محمد؛ غابسی، سعید، حدادزاده، مهدی (۱۳۹۴)، شناسایی عوامل و مؤلفه‌های شهود در تصمیم‌گیری از دیدگاه قرآن کریم. *فصلنامه مدیریت سازمان‌های دولتی*، دوره ۲، ش ۱۲:

۱۰۷ - ۹۰.

فروزنده دهکردی، لطف‌الله؛ ملائی، الهه (۱۳۸۸)، *بررسی نظام ارزشی در مدیریت اسلامی و دیگر مکاتب*، راهبرد یاس، ش ۱۷: ۱۸۷ - ۱۶۷.

فقیهی، ابوالحسن؛ علیزاده، محسن (۱۳۸۴)، *روایی در تحقیق کیفی، فرهنگ مدیریت*، دوره ۳، ش ۹: ۱۹ - ۵.
کینی، رالف ال (۱۳۸۱)، *تفکر ارزشی: راهی به سوی تصمیم‌گیری خلاق*. ترجمه وحید وحیدی مطلق، تهران: مؤسسه فرهنگی انتشاراتی کرانه علم.

لطیفی، میثم (۱۳۹۰)، *روش‌شناسی راهبردهای تدبیر در قرآن کریم: استقرایی از پژوهش‌های میان‌رشته‌ای مدیریت اسلامی در دهه اخیر. اندیشه راهبردی مدیریت*، دوره ۵، ش ۱۰: ۲۵ - ۵۵.

مبینی دهکردی، علی؛ ربانی، آرزو (۱۳۹۱)، *مدیریت راهبردی مبتنی بر ارزش در سطح سازمان. مجلس و راهبرد*، دوره ۱۹، ش ۷۰: ۱۰۱ - ۶۳.

مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۹۴)، *اخلاق در قرآن*، ج سوم، تحقیق و نگارش محمدحسین اسکندری، چاپ هشتم، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (قدس سره).

مهرابی، امیر حمزه؛ خنیفر، حسین؛ امیری، علینقی؛ زارعی متین، حسن؛ جندقی، غلامرضا (۱۳۹۰)، *معرفی روش‌شناسی نظریه داده‌بنیاد برای تحقیقات اسلامی، مدیریت فرهنگ سازمانی*، دوره ۲۳، ش ۲۳: ۳۰ - ۵.

موسوی کاشی، زهره؛ پورمحمدی رودسری، رضا؛ جعفری، حسن؛ صیاد، آرزو؛ موفق، ابوالفضل (۱۳۹۷)، *تصمیم‌گیری مدیران حوزه سلامت با رویکرد اسلامی، پژوهش در دین و سلامت*، دوره ۴، ش ۳: ۱۱۷ -

۱۰۳.

نجاری، رضا (۱۳۹۱)، *مبانی مدیریت اسلامی*، تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.

منابع انگلیسی

- Fernando, M (2005), **Religion influence on decision making: evidence of influence on the judgment, emotional and motivational qualities of sri Lankan leaders decision making.** 21st European Group of Organization Studies (EGOS) Colloquium (pp. 1-17). Freie Universitat Berlin.
- M. Jackson, B (2006), The influence of religion-based workplace spirituality on business leaders decision making: an inter-faith study, **Journal of Management & Organization**, 12 (1) :23-37.
- Nikolas, J, B. (2010), **Saliency of faith: the role of religious values and practices on decision-making of Christian business owners**, doctoral dissertation , doctor of business administration, Anderson university, Indiana.
- Phipps, K, A. (2012), Spirituality and Strategic Leadership: The Influence of Spiritual Belief on Strategic Decision Making, **J Bus Ethics**; 106: 177-189.
- Shakun, M, F (2010), **Doing right: connectedness problem solving and negotiation**, handbook of group decision and negotiation, advances in group decision and negotiation. 4: 87-107.
- Vasconcelos, A ,F. (2009), Intuition, prayer, and managerial decision-making process: a religion-based framework, **Management decision**, Vol 47 Iss 6 : 930-949.

